

Expressions psicològiques i psicopatològiques a les cançons i rondalles de les illes Pitiüses

per Victori Planells

Llocs vells, eterna
tarda al cel reiterant-se,
paraula antiga;
nous però goig i angúnia
i la cançó que es trenca.¹

LA CULTURA POPULAR PITIÜSA

La nostra producció cultural presenta expressions contradictòries i diverses; és un conglomerat de fragments de formes de pensar, de concepcions produïdes al llarg de la història i que perviuen encara en expressions habituals. Aquesta pervivència s'ha anat consolidant i cohesionant progressivament en un cos cultural propi. Diversos factors han incidit en aquesta configuració:

A) La transmissió era i encara és en bona part oral.²

B) És un cos cultural característic dels sectors socials no hegemònics. Una cançó ho diu:

«Si sabésseu lo que diu
moltes voltes lo meu cor,
quan veig tants senyors d'empleo
siguen de Vila o no,
que els voldria veure a tots
a sa boca d'un canó
amb cent i vuit bales dins,
donant foc un batalló
que fos de soldats borratxos
plens de mala intenció...»

Aquesta característica de *cultura no oficial* ajuda a explicar la manca de definicions elaborades, de concepcions sistematitzades per falta d'aparells institucionals de producció cultural. I assortadament avui és l'única expressió cultural que s'identifica com a específica d'Eivissa i Formentera.

C) Afegit a tot això, hem patit al llarg d'anys la imposició de patrons culturals colonitzadors que deixaven de banda la cultura i la llengua pròpies.

Encara però podem trobar, fragmentades, refoses, unes maneres d'entendre el món, la vida, les relacions humanes i també de *dir* la psicologia i la psicopatologia.

CANÇONS I RONDALLES

Les manifestacions psicològiques i psicopatològiques a cançons i rondalles segueixen les característiques generals esmentades en parlar de la producció cultural en general: així el primer i segon vers de la cançó anterior centren la vida psíquica en el cor i altres cançons segueixen també la mateixa línia:

«O cara de rosa fresca
tot mon cor feis alegrar...»

«Ja podeu pensar el cor meu
com s'havia de quedar...»

«Mon cor va felló i s'espanta
pensant amb mon porvenir...»

Però altres vegades es localitzen funcions al cap:

«Anar-se'n d'es cap»

«Ficar-se dins es cap»

«Qui no te cap ni cervell no necessita gorra ni capell»

Avui s'han modificat els estrats socials tradicionals, hi ha canvis en els models de vida, en la cultura, en els nivells d'atenció sanitària... i tot això fruitarà noves expressions populars. Serà extraordinàriament profitosa la incorporació d'aquestes noves mostres culturals en síntesi amb les tradicionals. Si no, tendríem una cultura sense identitat al marge de la nostra memòria col·lectiva i aïlladament uns *objectes culturals* esmortits i sense sentit com a vehicle expressiu.

Pretenc ara sols mostrar-vos un petit recull d'expressions psicològiques i psicopatològiques que apareixen a cançons i rondalles pitiüses. No entraré per tant en un estudi analític dels textos, que és d'altra banda necessari i que haurà de ser multidisciplinari; però sí que vull ja avançar punts que crec importants:

1.— L'expressió popular no sol narrar situacions de patologia mental. Descripció de patologia psiquiàtrica com a *motiu* no n'apareix. El cançoner i les contances no solen relatar malalties. Les alegries i tristors no solen ratllar la patologia, i en emprar-se descripcions que podríem considerar de psicosis es fa en sentit despectiu. Precisament aquesta utilització mostra ja una actitud social i és una dada a favor del fet que les expressions s'han format a partir de patologia coneguda, vista. D'altra banda silenciària la follia és també una actitud social, hi ha un silenci social: fa uns mesos una eivissenca em deia: *Miri, jo som de Sant Josep i vostè ja sap que...* Conèixer dades epidemiològiques valorant el pes endogàmic i altres factors bio-psico-socials ens ajudaran, crec, a desvetlar claus de silencis i actituds, que, també s'ha de dir, no són sols pròpies de les nostres illes.

2.— Les referències que hi ha a patologia mental sovent són magnífiques descripcions psicopatològiques emprades com a recurs estètic per a descriure situacions no patològiques, per a donar més plasticitat al relat.

Aquestes referències orienten a veure quins han estat els trets més valorats, reconeguts, dits, observats col·lectivament, i que precisament per això s'han traslladat a la versificació, al relat.

3.— Les expressions psicològiques de caire afectiu dominen fortament tota la producció, referint-me al cançoner.

4.— L'ansietat, molt freqüent també, sol aparèixer a través de les seues manifestacions neurovegetatives i sovent es tracta de simptomatologia característica de crisis d'ansietat.

1. Cap a un hivern (fragment). M. Villangómez. Antologia Poètica. Biblioteca Selecta. Barcelona, 1969.

2. Cultura Popular Sonora d'Eivissa. V. Planells. Quaderns de Folklore, núm 8. Ciutadella, 1982.

5.— Sobretot les rondalles i també algunes cançons presenten una concepció antropomòrfica remarcable. Sobre els animals es solen traslladar estats psíquics humans.

EXPRESSIONS PSICOLÒGIQUES I PSICOPATOLÒGIQUES

A) EXPRESSIONS AFECTIVES:

— D'alegria:

«Jo em folg d'una estona alegre
i em contén sempre que et veig...»

«Creu-te que me n'he folgat,
i ho coneixeràs amb jo...»

«Que feies unes rialles
que haurien romput es trespol...»

«Ja tindrà ditxa i ventura
qui seurà al vostre costat...»

«Quan va veure el Cavaller
el seu cor tot s'alegrà...»

«Molt gojosos sempre estaven
i no volien pensar...»

Alegria i tristor s'alternen a la vida normal i a la patologia³; aquesta alternança la refereix una cançó que descriu bruscament el canvi de polaritat:

«I amb tales raons cloc-cloc
se n'enreia i divertia,
però abans de molt cloc-cloc
plorava a llàgrima viva...»

— De tristor:

«Molt trista estava la Infanta,
molt trista i molt pensativa...»

«Es qui és pobre en alegria
també ho és de lo demés...»

«He fet aquesta cançó
sense mica d'alegria...»

«Amor, amb poca alegria
anit hauré de cantar...»

«Com voleu, germans, que canti-
si el cor meu va atribolat?...»

«El cor meu se viu confús,
trist i ple de passió...»

«Jo em pervé una contrada
de llàgrimes i tristor...»

«N'Elisenda l'esperava
rebatuda de plorar...»

«—Mariner, bon mariner,
tornau-me en terra
que les ones de la mar
em donen pena...»

També de tristor segueixen ara versos amb belles descripcions que ens apropen ja a la psicopatologia. Crec que els cantadors devien emprar la comparança, perquè la sensibilitat descriptiva sols pot entendre's a partir d'haver observat situacions reals:

«Tan grans són les meues penes
que no puc d'altri cuidar...»

Amb dos versos la cançó mostra la incapacitat d'afrontar responsabilitats, tasques externes per mor del propi estat de pena; situació molt descrita en els trastorns depressius. També és cantat l'alentiment amb què passa el temps, ben habitual en aquestos trastorns:

«I un que s'ha de viure en pena
un curt temps llarg li pareix,
cada dia es desespera
i una hora pareix un mes...»

La cançó que segueix expressa de forma molt completa aspectes del trastorn depressiu: la fuga, la sensació de fracàs en tot, el malestar, el turment passat en solitari, la deserció de les activitats habituals, la sensació d'acabat, de vell, la manca de participació en activitats socials, la pròpia fesomia farcida de cendra i la manca de coratge per a espolsar-se-la del capell:

«Ara em vull matricular
i anar-me'n p'es continent,
que a Eivissa no hi puc quedar,
que tot me va malament.

Busc dona i no en puc trobar,
tot sol vaig passant turment,
m'he cuidat abandonar
com si fos un home vell,
casi mai vaig a vetlar
ni surt de vora es fornell,
d'es fum i de s'enquitrà
ja en som color d'es tinell,
de cendra en duc un quintar
si m'espolsàs es capell...»

I qui no pensaria que estam davant un cas de depressió psicòtica si no fos una cançó ben divertida⁴:

«I de llavò ençà cloc-cloc
s'aflaqueix per cada dia,
no menja ni dorm cloc-cloc
i hasta de despert somia...»

La tristor, l'insomni, la manca de gust per viure i l'ansietat es recullen en una cançó que declara un amor impossible ja:

«Jo pas una vida trista
des que tu m'has oblidat
ni dorm ni veig ningun dia
amb gust ni tranquil·litat...»

B) EXPRESSIONS D'ANSIETAT:

Se'n troben moltes; demostren bàsicament ansietat *reactiva* en forma de manifestacions neurovegetatives. Les rondalles són la part de la nostra literatura popular amb més càrrega d'imaginació, d'estímul per a la capacitat de sobtar-se; així no ens ha d'estranyar la freqüència amb què a les contances es diu:

«Només de pensar-hi m'aborron...»

«Se li va fer un nu a sa gargamella...»

«Li va venir es ventre en es coll...»

«Podeu pensar s'escagatxó que tengué...»

«Ses barres li varen prendre es trot...»

«Se li plegaren ses cames...»

«Tremolà com una fulla d'arbre...»

«Em vaig quedar sense sang a ses butxaques...»

«Es va tornar més vermell que una tomata...»

Ja veis que són manifestacions dèrmiques, digestives, psicomotores, vasculars... característiques de crisis ansioses. N'hi ha moltes més de ben demostratives:

«Estava carregat de nirvis...»

«No t'allunyis, que no vull passar ànsia...»

«Se'ls ficà un corcò que els va desvetllar...»

Les cançons també són riques en descripcions ansioses; hi

3. Psicosi maniaco-depressiva.

4. Sa cançó d'es cloc-cloc. UC: *Una ala sobre el mar*, 1978.

ha alteracions psicomotores:

«Tot d'una que obri la porta
li entrà gran tremolor...»

«Es servent morat quedà
i tremolant se n'anà...»

Hem vist també aquí una *trasmudada de color*, manifestació molt cantada:

«Les donzelles que hi havia
trasmudaren de color...»

«Es servent tornà vermell,
arregirat se'l mirà...»

«Mon fill Ramon, què teniu;
les colors vos veig trencades...»

«Què tens, què tens muller mia,
que has mudada de color...»

«I quan ell em va veure
es va tornar tot blanc...»

També veim alteracions tèrmiques:

«Mos deixaren a un lloc
que de mirar fa fredor...»

I s'arriba a la dissolució de la consciència:

«Son pare quan les va veure
va caure en terra esmaïat...»

«Quan la Reina sent això
en terra cau esmortida...»

La versificació arribarà fins i tot a descriure la mort:

«D'espant morí la Senyora
hora de missa major...»

«I hasta un turquet que hi havia
va morir d'arregiró...»

Molts més exemples, ben diversos, es troben sovent:

«Ja viuràs alegrement
que el meu cor sospirarà...»

«Comte Claros no dormia
ni podia reposar;
l'amor que té a Claranina
no el deixava sossegar...»

«I no ploreu més, ma mare,
no mos faceu turmentar...»

«Que sa passió em comanda
i em tapa es coneixement...»

«No mataré en Rodriguet,
sols el vull arregirar...»

«S'altre dia vaig trobar
una dona arregirada
havia perdut un paquet
de metla garrapinyada...»

La descripció més completa psicopatològicament que he trobat referint un trastorn ansiós és aquesta:

«De cantar aquesta cançó
en tenc molt poca alegria,
que jo no puc explicar
tot lo que jo en contaria.
D'es surt que jo vaig bastar
aguantar-me no poria,
no poria caminar
que ses cames me morien,
no poria ni parlar
que el meu cor se defallia...»

Malgrat tot, es veu que festejant es sol trobar remei:

«Jo en festejar una mica
a'la nit dorm i repòs...»

Bon remei sempre que l'ansietat s'esdevengui per pensaments amorosos, quasi obsessivament —si m'ho permeteu— amorosos:

«Que jo en vós només hi pens
una volta cada dia,
d'es matí quan me despert
finsus que torn a adormir-me...»

«En tu tenc es pensament
sempre de nits i de dia,
no me'n distrec un moment
i enc que volgués no podria...»

«Bona nit, blanca roseta,
plena de bones olors,
no hi ha al cel tantes estrelles
com vegades pens en vós...»

Tanta bellesa en la plasmació del pensament no pot referir patologia.

C) EXPRESSIONS PSICÒTIQUES

Les psicosis són trastorns psíquics que, amb intent sintètic, Alonso Fernandez defineix com *la desestructuració del Jo, que trenca la continuïtat de l'esdevenir personal i altera fonamentalment les relacions amb el món circumdant*⁵.

És a les rondalles on trobam més referències d'expressions que, no emprades per descriure malalts sinó sovent de forma despectiva, ens orienten a pensar cap a aquest tipus de patologia com a font de suggerència que originà aquestes *frases fetes*; s'ha de dir que estrictament no podríem inferir un diagnòstic però els mots són reveladors:

«Està tocat d'es bolet...»

«Se'n va d'es cap...»

«Està desbaratat d'es cap...»

«Li manca una aigua...»

«No sap lo que es pesca...»

«No està bé de sa roscla...»

«Està sonat...»

«Està torrat...»

«Ha trabucat d'es cap...»

Dins les cançons trobam poques expressions d'aquestes:

«Fa lluna i està serè,
sa gent ja està en moviment,
pareix que tothom, a fe,
ha perdut l'enteniment...»

La intoxicació per diverses substàncies pot desenvolupar brots psicòtics; ara bé, de tots els deliris tòxics possibles, aquest deu ser el més dolç de tots:

«Sa filla diu a sa mare
anit he quedat xiflada;
he pogut ensaborir
aqueixa garrapinyada...»

Fins aquí han arribat aquestes breus mostres d'expressions psíquiques a les cançons i rondalles: *Paraula antiga... Goig i angúnia...* que persisteixen:

«Us he creat enmig d'alegria i enmig de penes
amb tantes circumstàncies amb tantes, tantes coses...»⁶

VICTORÍ PLANELLS

5. Citat a *Psiquiatria Fonamental*. D. Abella. Ed. 62. Barcelona, 1981.

6. Dins el mateix espai (fragment). K. Kavafis. *Poemes*. Ed. Curiel. Barcelona, 1978.